

'שיר השירים לעמל' זיקתו של יעקב אורלנד לתנועת הנוער העובד

תמר וולף-מונזון

לזכרו של המשורר יעקב אורלנד, שר הזיכרון והזמר

בקורפוס השירי שיצר המשורר יעקב אורלנד למן שנות השבעים הוסרה מסכת הדיוקן הבדיוני מעל הדובר השירי, והמיקוד השירי הועתק למקטעים שונים של ההיסטוריה האוטוביוגרפית והלאומית.¹ יום תל פאחר (מערכות, ירושלים 1976); נתן היה אומר (הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1985); סמטת החבשים (כתר, ירושלים 1986) וקייב (כרמל, ירושלים 1991) מדגימים באופנים שונים כיצד הפך אורלנד את פעולת השחזור המושתתת על הזיכרון האישי והלאומי לציר מכונן של קובצי שירתו המאוחרים, ואת האיסוף השקדני של עדויות, פרטים, אנקדוטות, עובדות, אירועים, מקומות ודמויות – לתשתית מרכזית לעיצובה מחדש של תמונת המציאות ההיסטורית.

* מאמר זה הוא חלק ממחקר מונוגרפי על יצירתו של המשורר יעקב אורלנד, המושתת על חומר ארכיוני שהעביר המשורר בחייו לשם הקמתו של ארכיון במכון קורצווייל, במחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בריאלין. תודתי לגב' גלית חלילי, השוקדת על ארגון הארכיון, על סיועה הרב, לעובדי מכון לבון – לחקר תנועת העבודה ו'החלוץ' ולעובדי ארכיון 'גנוים', שאפשרו פרסומם של מסמכים ותצלומים שברשותם, ולאליהו הכהן, חוקר הזמר העברי, על עזרתו בהשלמת המידע החסר על שירי הזמר של אורלנד.

1. התמורות הפואטיות שעברה שירתו למן ראשית שנות השבעים כבר נדונו במאמרו של צבי לוז, 'מבט חוזר – על היסוד האפי בשירתו המאוחרת של יעקב אורלנד', מאזנים, סא, 1 (תשמ"ז), עמ' 18-22, ובמאמרו של אבידב ליפסקר, '... והכל קול יעקב: שירת יעקב אורלנד – הבטים ישנים-חדשים', צפון, ג (תשנ"ה), עמ' 133-150, ו'מולדת הרימון – ארץ-ישראל בשירת יעקב אורלנד', בתוך: קטלוג התערוכה מולדת הרימון: ארץ-ישראל בציורי שמואל בונה ובשירת יעקב אורלנד, המוזיאון הפתוח תפן 1999, בייחוד עמ' 91-92. על שיריו המוקדמים של אורלנד ראו: חיה שחם, 'כי ככה דומים מראינו' – שירת יעקב אורלנד בזיקת אח לשירת אלתרמן, דפים למחקר בספרות, 9 (תשנ"ד), עמ' 75-100; דן מירון, 'אילן צומח מאופל': על שירת יעקב אורלנד, בתוך: יעקב אורלנד, מבחר כתבים, ג, ירושלים תשנ"ז, עמ' 377-428.

יצירתו המאוחרת חושפת מאפיין שבמשך שנות יצירה רבות ניסה לטשטשו ולהסתירו: היותו משורר מודע מאוד לביוגרפיה האישית שלו, להשפעת בית הוריו ולחוויות מעצבות שהשפיעו על אישיותו היוצרת. ככל ששכלל את טכניקות שחזור המציאות ואת הבנייתם מחדש של האווירה והאקלים החברתי והתרבותי בתקופה המתוארת, כך העניק משקל כבד יותר למשקעים אוטוביוגרפיים, שביצירתו המוקדמת היסס לתת להם מקום בולט וגלוי. בסמטת החבשים, לדוגמה, ביקש אורלנד לשחזר את האקלים הספרותי והתרבותי בירושלים של שנות השלושים, ובאותה עת ממש הציב סימני דרך בשלבי התגבשותה של הביוגרפיה היוצרת שלו עצמו. בשפע הפרטים שהוא מספק לקורא, הוא מזמין אותו לקשור בין תווי התפתחותו האישית לשיוכו הדורי, ובין נושאי הכתיבה שלו לתשתיתם האידאולוגית והפוליטית.

תעודת הזהות האישית של המשורר הצעיר מעניקה משקל רב לשיוכו האידאולוגי:

[...] אַחַר־הַכֹּל – צָעִיר וּמִתְמַרְדֵּם,
 חֲנִיךְ "הַבְּחֵרוֹת הַסּוֹצְיָאֲלִיסְטִית"
 וּמְדַרְיָה בִּ"נֶעֶר הָעוֹבֵד"
 (מִמְחֹזֵר רֵאשׁוֹן שֶׁל "מְדַרְיָה בִּ"רֵל" שֶׁנִּתְקַבֵּם בְּשִׁפְיָה,
 וּמִי שָׁאִינֹו יוֹדֵעַ מֶה זֶה – אֵינֹו יוֹדֵעַ),
 בְּנֹו שֶׁל אָב חֲלוּץ, מִפְּאִינִיק־מְלָדָה,
 אִישׁ הָעֵלְיָה הַשְּׁלִישִׁית וְחֹבֵר "גְּדוּד הָעֵבוּדָה" [...]
 [סמטת החבשים, עמ' 77]

מידע זה הוא מעין רקע לנסיבות כתיבתו של שירו הראשון, 'מְגִדֵּל שְׁרִירִים', שראה אור בעיתונה של תנועת הנוער העובד במעלה.² נימה קלה של לגלוג עצמי עולה מתיאור כתיבתו של שיר הביכורים; על הפתוס והטון המשולהב, על תמימותו הנאיבית של בן ה-16 שניסה לכתוב 'מְעִין מְנִיפֶסֶט סוֹצְיָאֲלִיסְטִי, כְּלוֹ עֲדִין אֹז / אִיִּדְיָה וְאִיִּדְיָה, / מִין אוֹת־קָרֵב הַמְבִשֵּׁר כְּבוֹש־בְּסִטְלִיָּה'. עם זאת, הנקודה המעניינת היא עצם שרטוטו של דיוקן עצמי אידאולוגי-פוליטי במסגרתו של תיאור קליל ואירוני. אפשר שאורלנד עשה זאת מתוך כמיהה ללגיטימציה ולהתקבלות בקרב קהל הקוראים, ואפשר מתוך צורך פנימי לשחזר את התפתחותה של תודעתו היוצרת לאור זיקה ושייכות לתנועת העבודה.

במידה רבה הקביעה 'אַחַר־הַכֹּל – צָעִיר וּמִתְמַרְדֵּם' איננה עולה בקנה אחד עם פרטי המידע הנמסרים בהמשך, שכן אורלנד אינו משים עצמו כמי שמרד במורשת בית אביו אלא דווקא כממשיך מובהק לדרכו האידאולוגית של האב, שהיה איש העלייה השלישית וחבר גדוד העבודה. בירור הקשריו של המידע האוטוביוגרפי שאורלנד מספק בשיריו עשוי לזרוע אור לא רק על שלבי החניכה שעבר כיוצר, אלא גם על האקלים הספרותי והחברתי-תרבותי שפעל בו במהלך שנות השלושים.

2. יעקב אורלנד, 'מגדל שרירים', במעלה, 17-18 (20.9.1933).

מגדוד העבודה במגדל למרתף הנוער העובד ברחוב הסולל

בראשית שנת 1921 עלו אליעזר ובתיה אורלנד עם בנם יעקב בן השבע לארץ-ישראל. עמם באו גם בת שבע, אחותה הגדולה של בתיה אורלנד, בתה הפעוטה צפורה והסבתא חיה לבית סגל. הם שהו לילה אחד במלון בתל-אביב ולמחרת לקחם הדוד חיים סלעם-קמינצקי היישר למחנה גדוד העבודה במגדל, מצפון לטבריה, שחבריו עסקו בסלילת כביש טבריה-טבחה. שמונה שנים לפני כן הותיר הדוד, איש העלייה השנייה, את אשתו ואת בתו הפעוטה בעיירה טטייב ונסע בגפו לארגנטינה לחסוך כסף ולהכשיר את עצמו לעבודה חקלאית בארץ-ישראל. בתרע"ד (1914) הוא הגיע ארצה וחלק אוהל משותף בקבוצת כנרת עם א"ד גורדון. עם הקמתו של גדוד העבודה הצטרף לפלוגה שישבה במגדל והיה אחראי לאספקת

אורלנד עם הוריו וסבתו (טבריה 1923)
(ארכיון אורלנד, אוניברסיטת בראיילן)

מזון וציוד למחנה עובדי הכביש. עם סיום העבודות ככביש עבד במזכירות קופת חולים, בעבודות ציבוריות שונות ולבסוף כאחראי לגן הירק במגדל.³ לעבודותיו המגוונות נתן ביטוי מפורט בסקירות שפרסם לעתים מזומנות במחיינו, הביטאון של גדוד העבודה, שיצא לאור בעין חרוד.⁴

לאחר שמונה שנים של ניתוק התאחד כאמור חיים סלעם-קמינצקי עם אשתו ובתו והביא את משפחת אשתו אליו לגדוד העבודה.⁵ אביו של אורלנד, אליעזר, אמנם לא הוכשר לעבודת כפיים, אך עד מהרה השתלב בעבודת הגדוד בחציבה ובסלילת כבישים, בהשראתו ובעידודו של יצחק לנדוברג (שדה), מנהיגו הכריזמטי של הגדוד, שקירבו אליו. עם סיום העבודות ככביש טבריה-טבחה עברו הדוד ומשפחתו לעין חרוד, עם פיצולה מתל יוסף, ואילו משפחת אורלנד נדרה עם פלוגת הגדוד

- מידע ביוגרפי נוסף מופיע בספר זכרונותיו של חיים סלעם-קמינצקי, ציוני דרך של פועל בארץ: מאז העלייה השנייה – ועד עתה, תל-אביב 1977.
- ראו: חיים קמינצקי, 'גן הירקות בגדוד העבודה במגדל', מחיינו (חשון תרפ"ב), עמ' 66-67; 'גן הירקות בפלוגת הגדוד "מגדל"', מחיינו (שבט תרפ"ב), עמ' 195-196; 'מכתב מפלוגת עין חרוד', מחיינו (י"ב בניסן תרפ"ב), עמ' 289-290. וכן מאמרים רבים שפרסם באותן שנים על גדוד העבודה – אופיו ודרכו האידאולוגית, כגון: 'לשאלת מטבחנו', מחיינו (כ"א באייר תרפ"ב), עמ' 325-326; 'העדר דאגת הפרט בגדוד', מחיינו (א' באלול תרפ"ב), עמ' 427-428; 'אחדות העבודה וגדוד העבודה' (ח' בכסלו תרפ"ב), עמ' 108-109.
- לתיעוד המפגש ביניהם ראו: סלעם-קמינצקי, ציוני דרך של פועל בארץ, עמ' 75-76.

לאחוזת בית שבטבריה. 'לאחר שנה שלמה בה לא למדתי באופן מסודר', שחזר אורלנד, 'רשמו אותי לבית הספר בטבריה, על ההר, בניהולו של ארליך. זיכרון הילדות החזק שלי מאותה תקופה הוא כשארליך היה שולח את הילדים במורד ההר, רכובים על חמורים, להביא מים להורים החוצבים למטה'.⁶

בשלהי חורף תרפ"ג (1923) הצטרפו הוריו של אורלנד לפלוגת ירושלים של גדוד העבודה, בהנהגתו של יצחק שדה, עם הקמתו של מחנה האוהלים ליד מגזר רטיסבון בשכונת רחביה בירושלים.⁷ שדה הקים את פלוגת ירושלים של גדוד העבודה כשנה לפני כן, בכסלו תרפ"ב, כדי להגביר את התודעה הלאומית והמעמדית של הפועל בירושלים וכדי לקרב את הנוער הירושלמי לערכיו הרעיוניים של הגדוד. הניסיון הרב שרכש הגדוד בשנתו הראשונה במגדל בעבודות חציבה וסיתות עתיד היה לשרת את שדה וחבריו במאבקם להוציא את עבודת הבנייה מידיהם של הבנאים הערבים.⁸ בין מנהיגי פלוגת ירושלים היה גם מנחם אלקינד, מהסמנים השמאליים של הגדוד, עד שבשנת 1927 עזב את הארץ בראש קבוצת חברים שנאשו מהתנועה הציונית וביקשו להקים קומונה עברית בקרים שבכרית המועצות. היו גם מרדכי איש-ש'ש'לום, לימים ראש עיריית ירושלים, ודוד הורוביץ, לימים נגיד בנק ישראל. מעבר הגדוד למחנה הסמוך לגדר של בניין רטיסבון, ששימש בית-יתומים נוצרי, היה נקודת מפנה בארגונה של הפלוגה בירושלים. עם הזרמתו של הון שהביאו עולי העלייה הרביעית מפולין חודשו עבודות הבנייה וסלילת הכבישים במגזר העירוני, וחברי הפלוגה עסקו בחציבה ובסיתות בעבור הגימנסיה העברית (תרפ"ג) והאוניברסיטה העברית (תרפ"ד), בבניית האמפיתאטרון באוניברסיטה בהר הצופים (תרפ"ה) ובסלילת כבישים מחוץ לירושלים באותו פרק זמן.⁹

אליעזר אורלנד, שרכש ניסיון ומיומנות בעבודת החציבה במגדל ובאחוזת בית, עבד במחצבה של הגדוד בגבעת שאול בכל העבודות שנדרשו, אך בשל מיומנותו המקצועית הגבוהה הוא קיבל על עצמו את המלאכה הפיזית הקשה של קדיחת החורים בסלע בעזרת ה'בלמינה' – מוט ברזל מחודד. יש שהיה עומד על סולם וקודח חורים באלכסון, בלב הסלע, כדי שהמפוצץ יוכל לטעון את החורים באבק שרפה, ולהבעיר את חומר הנפץ כדי שיתרחש הפיצוץ.¹⁰

אליעזר אורלנד היה יוצא דופן בפלוגה בהקפידו על אורח חיים דתי, בעוד רובם המכריע של חברי הגדוד פרקו עול מצוות והיו מבשלים בשבת בחוץ ומסיקים עצים לנגד עיניהם

6. יעקב אורלנד בריאיון עמי ועם אבידב ליפסקר, מיום 20 באוגוסט 1996.
7. על הקמתה של פלוגת החוצבים בירושלים ראו: צביקה דרור, מצביאי ללא שררה: סיפור-חייו של יצחק שדה, "הזקן", תל-אביב 1996, עמ' 80-88.
8. על עבודת הגדוד בירושלים ראו: איריס גרייצר, 'גדוד העבודה בירושלים מגיבוש אידיאולוגי להתיישבות עירונית', בתוך: הגיית לבסקי (עורכת), ירושלים בתודעה ובעשיה הציונית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 253-238.
9. לפירוש העבודות שביצעה פלוגת ירושלים לפי שנים ראו הנספח למאמר של גרייצר, שם, עמ' 257-259.
10. תיאור מפורט של עבודת החציבה לסוגיה ובכללה קדיחת החורים בבלמינה מופיע בספרו של חבר הפלוגה מרדכי איש-ש'ש'לום, בסוד חוצבים ובונים: אוטוביוגרפיה, ירושלים תשמ"ט, עמ' 104-110.

פלוגת החוצבים בירושלים, אליעזר אורלנד בשורה התחתונה, שלישי מימין
(מכון לבון – אוסף תמונות, מס' 33768)

המשתאות של אנשי היישוב הישן משערי חסד, שגבלו עם מחנה הגדוד ממערב. אף-על-פי-כן ההתייחסות אליהם היתה אוהדת וחמה גם מצדו של הרב חרל"פ, רבה של שערי חסד וממקורבי הרב קוק, וכעדותו של מרדכי איש-שלום, בתקופות קשות כשקופת הגדוד היתה ריקה היה החנווני משערי חסד מספק את המצרכים בהקפה תקופה ארוכה.¹¹

על-פי עדותו של יעקב אורלנד, נהג אביו להניח שני זוגות תפילין, של רש"י ושל רבנו תם, כמקובל בבית הוריו, שנמנו עם צאצאי השל"ה הקדוש, ובשל כך דבק בו בגדוד הכינוי 'ר' חולץ'. יצחק שדה, שהעריך את דבקותו של אליעזר אורלנד במסורת אבותיו, נהג בעצמו לאסוף בחורים למניין בעבורו, ומשהיה שוקע בתפילה היו מניחים אותו לנפשו.¹² ההימצאות המתמשכת בשטחי החציבה החמירה את מצבה הבריאותי של בתיה אורלנד, היא חלתה באסטמה קשה וזו הציקה לה עוד שנים רבות. אליעזר נאלץ לצמצם את עבודתו בחציבה כדי שיוכל לטפל בה, ובעצתו של יצחק שדה, אם כי למורת רוחו שלו, הקים קבוצת עגלונים שהסיעה את האבנים או סייעה בעבודות סבלות. יצחק שדה שיבח את האב באונוי בנו הקטן:

'אביך הוא אמנם בעל עגלה, אבל הוא נושא בעגלתו אבנים לבית המקדש'.¹³ את בנו שלח אליעזר אורלנד לבית-הספר לבנים, ברחוב חרוץ. לא חלף חודש ימים ונודע לאב שבית-ספר זה עתיד להיות גם בית-ספר לבנות. הוא הוציא את יעקב משם ושלחו לחדר-תורה תחכמוני ברחוב התבשים. על החלטתו זו כתב אורלנד לימים:

אף אני עצמי, דרדק אשר כמוני,
לולא הושיבני אבי בשבת – תחכמוני"
מה הייתי יודע בפליאתי של מסרת
שתוכה איש וקלפתה נערת?

11. איש-שלום, שם, עמ' 98-99.

12. יעקב אורלנד בריאיון עמי ועם אבידב ליפסקר מיום 20 באוגוסט 1996. אחדים מהדברים שאורלנד שח בעל-פה הופיעו בספרו של דרור, מצביע ללא שררה, עמ' 86-87.

13. שם, עמ' 87.

עַד הַיּוֹם בּוֹהָה רוּחִי וּנְמוּכָה
 שְׁקַטְנִתִּי לְהוֹדוֹת לּוֹ לְאָבִי, זְכוּרֹנוּ לְבְרָכָה,
 עַל שְׁתַּקְעַת יְתִדֵי בְּאֵהֶל־תּוֹרָה
 וְעַל שֶׁהִגִּיד לִי בְּנַפְשׁ כְּנָה וּטְהוֹרָה:
 'לְמַד, בְּנִי, תַרְנִיג מְצוּוֹת יוֹד־גִּימֶל עֲקָרִים,
 וּתְהֵא תְמִיד נִשְׁכָּר,
 שְׁאֶפְלוּ, תְּלִילָה, תִּכְפֹּר בְּעֶקֶר,
 וְאֶפְלוּ תִהְיֶה אֶפִיקוּרוֹס, לְבִשְׁתִּי וּלְאִידִי,
 לְפָחוֹת אֲדַע שְׁאֵתָה אֶפִיקוּרוֹס יְהוּדִי.'

[סמטת החבשים, עמ' 28]

בחדר-תורה תחכמוני למד יעקב עד שנת 1928, ולאחריה עברה המשפחה לפרק זמן קצר לתל-אביב וסייעה בהקמתו של משק חי בביתו של הדוד סלעם-קמינצקי.¹⁴ בשנת 1929 פנה דוד רמז אל אליעזר אורלנד והזמינו להיות מנהל עבודה ביסולל בונה. יעקב החל את לימודיו בגימנסיה העברית בשכונת הבוכרים, שעברה לאחר מכן לבניין החדש ברחביה - שאביו היה מבוניו.

במשך שנות לימודיו בגימנסיה העברית השתתף יעקב אורלנד בקביעות בפעילות של סניף 'הנוער העובד' ובראשית שנות השלושים החל לעסוק בהדרכה. סניף הנוער העובד פעל בראשית שנות השלושים במרתף ברחוב הסולל. הרכבו האנושי היה מיוחד ומרתק: קיבוץ גלויות של נערים מכל העדות, מנחלאות ומהעיר העתיקה, רובם נערים מבתיים שמצבם הכלכלי קשה, שעזרו בפרנסת המשפחה עד לשעות הערב.¹⁵ אורלנד, שסיים את לימודיו בגימנסיה והחל את הכשרתו האקדמית באוניברסיטה העברית בפקולטה למדעי הרוח, היה קרוב לאחים אפרים ואהרון קצ'לסקי (קציר) וכן לנתן רוטנשטרייך. הארבעה נהגו ללכת יחד לפעילות ב'בחרות הסוציאליסטית' ברחוב המלך ג'ורג' פינת אגריפס, שאת פעילותה ריכז משה ברעם.¹⁶ הבחרות הסוציאליסטית בהנהגתו של אברשה אַרְסֶט היתה התארגנות אידאולוגית של בוגרי הנוער העובד, שמטרתה היתה להשפיע על בוגרי התנועה להשתייך למפא"י ולהדק את קשריהם עם דרכה ומגמותיה של תנועת העבודה.¹⁷ זאת היתה תנועת המשך לתנועת הנוער העובד, ורבים מחבריה, סטודנטים וצעירים בני 18-23, שימשו

14. הדוד ומשפחתו, לאחר שעזבו את עין חרוד, נמנו אף הם לתקופה קצרה עם אנשי פלוגת החובשים של ירושלים. על פרק חיים זה ראו עדות אצל סלעם-קמינצקי, ציוני דרך של פועל בארץ, עמ' 99-102.

15. עדות אישית על אופיו של הסניף ועל דרך פעילותו מובאת בספרו של דוד כהן, ביתי בין נערים, תל-אביב 1976, עמ' 177-179, מפיו של אפרים קצ'לסקי (קציר). לימים נשיא מדינת ישראל, שהיה רעו הקרוב של אורלנד באותה תקופה.

16. ראו עדותו של אורלנד בספרו סמטת החבשים, עמ' 64-66.

17. על הקשרים בין הבחרות הסוציאליסטית לנוער העובד ראו: כהן, ביתי בין נערים, עמ' 132-133.

מדריכים ופעילים בנוער העובד ועזרו בפעולות ארגון שונות ובהן ארגון 'מחנה האלף' של חניכי הנוער העובד שנערך בספטמבר 1935 על הר הכרמל (ראו להלן). תרומתו הייחודית של אורלנד לחניכיו בתנועת הנוער העובד ולחבריו בתנועת הבהרות הסוציאליסטית היתה בתחום התרבותי - בארגון ערבי ספרות ונשפים שיוחדו לקריאת שירים, ונטלו בהם חלק משוררים ואמנים תל-אביביים, בהם אלכסנדר פן וחנה רובינא.¹⁸ לשניים נודעה חיבה מיוחדת לצעירי הנוער העובד, וב-8 ביולי 1932, כאשר נחנך צריך האוכל החדש בנענה (לימים נען), שעשתה אז את צעדיה הראשונים כדגם ההתיישבות הקבוצתית הראשון של התנועה, הופיעו פן ורובינא בנשף מיוחד לציון המאורע.¹⁹ כשבועיים אחר-כך תועדה השיחה שנתקיימה אז בין רובינא לחברי נענה על פני גיליון שלם של במעלה.²⁰ הסניף של הנוער העובד בירושלים שקק חיים: נערכו בו הרצאות, מסיבות, פעילות אינטנסיבית של חוגי דרמה, נשפי קריאת שירים - כל אלה בהשתתפות משוררים, סופרים, אנשי מדע ועוד.²¹ בלילות שבהם הופיע לפני חניכי הנוער העובד והבהרות הסוציאליסטית נהג אלכסנדר פן ללון בביתו של אורלנד מארגן האירוע. בעת ההיא נוצר קשר מיוחד בינו לבין בתיה, אמו של אורלנד, שדיברה רוסית משובחת והפצירה בפן לדקלם באוזניה שירים בשפת אמו. הקרבה לאלכסנדר פן שנוצרה או היא שהובילה את אורלנד ללכת בעקבותיו של פן למפגשיה של חבורת 'חדיו' התל-אביבית בקפה 'שלג לבנון'. שם התוודע אורלנד לנתן אלטרמן ונטווה ביניהם קשר נפשי מיוחד. עד מהרה נעשה לנוסע קבוע בציר ירושלים-תל-אביב, עד לנסיעתו לאנגליה בראשית שנת 1936.

בהיותו מדריך בנוער העובד (ארכיון אורלנד, אוניברסיטת בראיילן)

שיר השירים לעמל

בראשית אוגוסט 1934 השתתף אורלנד בפגישת המדריכים של הנוער העובד שהתקיימה בשפיה ויוחדה בעיקר לבירור תוכנית הפעולה התרבותית והחינוכית בתנועה. נוכחותו של ברל כצנלסון ושיחותיו עם המדריכים השפיעו עמוקות על אורלנד, ולימים התגאה כי היה 'ממחזור ראשון של "מדריכי ברל" שנתקים בשפיה, / ומי שאינו יודע מה זה - אינו יודע'.²²

18. תיאור הופעתו של המשורר אלכסנדר פן במרתף הבהרות הסוציאליסטית ורישומו בעיקר על הקהל הנשי ראו: סמטת החבשים, עמ' 64-66.
19. דיווח על הופעתם של פן ורובינא בנענה ראו: נען: מאז ועד היום, נען 1980, עמ' 6. החוברת מתעדת אירועים בולטים בחיי קבוצת נען משנת ייסודה (1930) עד 1980.
20. במעלה, 14 (22.7.1932), עמ' 7.
21. תיאור ההווי התרבותי והחברתי המיוחד שנוצר במועדוני התנועה ראו: כהן, ביתי בין נערים, עמ' 83.
22. סמטת החבשים, עמ' 77.

גם בעיתון התנועה במעלה מצאו לנכון להקדיש עמוד שלם לסקירת הדיונים באותה פגישת מדריכים: 'יום הסיום היה יום היחוד עם הח' ב. כצנלסון. 'יומיים הקשיב והאזין, וביום השלישי האיר את לבות השומעים באלומות-אור. צר היה שהדברים נאמרים במעמד של חמישים מדריכים. לו יכלו כל נערי ישראל וציבור הפועלים כולו לשמוע את הדברים האלה הנוקבים בשאלות האומה והמעמד'.²³ אורלנד, כאמור, התרשם עמוקות מהמפגש וכשבוע אחר-כך שלח לברל, עורך דבר, 'שיר בשם "בשורה" המוקדש למדריכי הנוער העובד לאחר כינוסם'. במכתב מ-9 באוגוסט 1934 (שבוע לאחר הכינוס) כתב אורלנד לברל, כי 'בטעות נשלח למערכת העתק ראשון של השיר, ולא המתקן שאותו אני מעביר בזה. באם תדפיסוהו, שימו לב, איפוא, שלא לערב ולהחליף את הנכון בבלתי-נכון, כאשר עשיתי אני. על טעותי - אתכם הסליחה. בב"ח [בברכת חברים] יעקב אורלנד'. בשולי המכתב העיר ברל בכתב ידו: 'נדמה לי, שלא תיקן כלום'.²⁴ חילופי דברים אלה חושפים את התרגשותו הרבה של אורלנד בכתבו לברל עצמו. בסופו של דבר ברל אמנם לא פרסם את השיר, אך תגובתו הפואטית של אורלנד מעידה על רישומו העז של האירוע בתודעתו.

ברל היה ממניחי היסוד לתנועת הנוער העובד במחצית השנייה של שנות העשרים.²⁵ אישיותו הכובשת ומגעו הבלתי-אמצעי עם חניכי התנועה ומדריכי הותירו בלב שומעיו רושם עמוק. דומה שלא היתה מועצה וועידה של הנוער העובד שלא נטל בה חלק, ונאומיו זכו תמיד להאזנה דרוכה. בנאומו 'סמלים וסימאות' שנשא לפני באי הוועידה הראשונה, בתשרי תרפ"ז, הדגיש ברל את המשמעות הרבה שיש לייחס לסמאות ולתמונות לצד מועדים שיצוינו כחגי התנועה. טענתו היתה, כי לסמלים ולסמאות יש השפעה רבה על לב הנוער, שאיננה פחותה מהחינוך הישיר שניתן להם באמצעות הסברה או שיחה.²⁶ בסדרת הרצאות שנשא בשנת 1928 לפני חברי הבהרות הסוציאליסטית הוא עמד על היחס שבין האידיאה לבין המציאות מתוך התבוננות אישית שלו בסיפור חייהם ומאבקם האישי של אנשי העלייה השלישית, התבוננות שהיתה אוהדת וביקורתית בעת ובעונה אחת.²⁷

בכנס המדריכים שנערך בשנת 1934 בשפיה שב ברל לדון בערכם ובמשמעותם של הסמלים הלאומיים ובערכה של העבודה העברית. הוא יצא נגד התפיסה המעמדית וביקש

23. 'שאלות חינוכיות בנוער העובד (פגישת המדריכים בשפיה, 2-4 באוגוסט ש.ז.)', במעלה, 16 (1934), עמ' 3.

24. ארכיון העבודה, מכון לבון (אה"ע) IV-104-71-2 (תיק ברל כצנלסון). כתב היד של השיר 'בשורה' איננו נמצא בארכיון העבודה וגם לא בארכיון המשורר.

25. עדויות על השפעתו הרבה של ברל ומקומו בחיי הנוער העובד ראו: כהן, ביתי בין נערים, עמ' 151-155; הנ"ל, חסד נעורים: דפים מספר הנוער העובד, תל-אביב תשט"ז, עמ' 172; מוניח אדמתי, במעלה נעורים: הנוער העובד 1924-1931, תל-אביב תשל"ה, עמ' 98-99.

26. ברל כצנלסון, 'סמלים וסימאות', כתבי ב. כצנלסון, ג, תל-אביב תש"ו, עמ' 187-189. הדברים נדפסו לראשונה בגיליון ב' של במעלה (כסלו תרפ"ז), עמ' 15-16.

27. הרצאותיו של ברל כונסו בספר העלייה השנייה: הרצאות ברל כצנלסון בפני הבהרות הסוציאליסטית (1928) (ערכו וההדירו אניטה שפירא ונעמי אביר), תל-אביב 1990.

למצוא איזון עדין בין נהייה אחר הסוציאליזם שסומל בדגל האדום לבין הציונות המיוצגת בדגל הכחול-לבן. דבריו של ברל נשמעים במידה רבה מעין תגובה מאוחרת למחלוקת שעלתה כבר בוועידה הראשונה של הנוער העובד בסוכות תרפ"ז עקב קישוט הבימה בדגלים אדומים בלבד והיעדרם הבולט של דגלי כחול-לבן ושל תמונת הרצל ואבות הציונות.²⁸ לטענת אניטה שפירא, בעניין זה ניכר נתק מסוים בין ברל לציבור שומעיו, שהעדיפו לנקוט קו מיליטנטי יותר, המבליט את זיקתם לסוציאליזם בהבלטתו של הדגל האדום.²⁹ כאמור, בסביבתו הקרובה של אורלנד היתה לברל נוכחות דומיננטית ורבת השפעה. אפרים קציר (קצ'לסקי) מתבריו הקרובים של אורלנד בימים ההם העיד כי דיוקנו של ברל, שצויר בעיפרון בידי אחד החניכים, השקיף על הבאים לסניף הירושלמי של הנוער העובד, לצד תמונתו של הרצל.³⁰ דומה כי בהשראת נאומיו של ברל והדיונים הערכיים והחינוכיים שעורר בתנועה, חיבר אורלנד את שיר הזמר הראשון שלו, 'אַנְחָנו שָׁרִים לְךָ', והשמיעו לראשונה לחניכיו בנוער העובד ולחבריו בתנועת הבחורות הסוציאליסטית. בתוכני השיר משתקפים תמצית הביוגרפיה הקולקטיבית של חברי התנועה ועיקר מסריה האידיאולוגיים: הנאמנות למולדת, ההגנה עליה ומרכזיות העבודה כערך חינוכי ומוסרי. בבית הרביעי של השיר נרמזה המימרה 'לעבודה, הגנה ושלום', ססמתו של הנוער העובד שקיבלה גם ביטוי גרפי בסמל התנועה, שעוצב בצורת מקבת, כידון ושיבולים.³¹

בבית האחרון של השיר בולטת הנפתו הגאה והמופגנת של הדגל האדום, ובקריאת השיר קיימת אפשרות לזיקה נפשית גם למולדת האחרת (לאימא רוסיה). לזיקה זו ולצבעו של הדגל קשר הדוק לוויכוח הנוכח לעיל על אודות זיהויה הסוציאליסטי של התנועה וביטויי הסימבולי באמצעות הדגל האדום. השיר כתוב ברטוריקה של המנון ומהדהד ממנו נוסח הטור הפותח את 'התקווה' של נ"ה אימבר ('פֶּל עוֹד הָאֵשׁ בְּלִבְנוּ פְּנִימָה'). גם לשון המדברים שבה נכתב (המילה 'אנחנו' מופיעה חמש פעמים) מייצגת את קולו של הקולקטיב ומעלה השערה כי אורלנד על אף גילו הצעיר ביקש לחבר המנון חדש לתנועת הנוער העובד:

אַנְחָנו שָׁרִים לְךָ, מוֹלְדֵת וְאֵמָא,
אֶת שִׁיר הַשִּׁירִים לְעַמָּל,
כֹּל עוֹד הָאֵשׁ בְּלִבְנוּ פְּנִימָה
מְפִינוּ שִׁירָךָ לֹא יִחַדֵּל.

28. בוועידה זו דן אבידב ליפסקר, לעמל יולד: שירת אברהם ברוידס, קריית שדה-בוקר 2000, עמ' 56-57.

29. אניטה שפירא, ברל: ביוגרפיה, ב, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 454-455, וראו שם התייחסותה לנאומיו של ברל בכינוס ולרישומם על קהל השומעים.

30. עליפי עדותו של אפרים קציר (קצ'לסקי), אצל כהן, ביתי בין נערים, עמ' 178.

31. מילים אלה חתמו את שירו של אברהם ברוידס, 'אנו לעבודה, להגנה ולשלום', שנכתב לזכר קורבנות תרפ"ט.

בְּרַחֲנוּ מִנְכֶר בְּעֵנִי, בְּבִלְי־מָה,
 שְׁמַרְנוּ תִפְאֶרֶת רַק לָךְ,
 אֲנַחְנוּ בְּנִים רַק לְאִמָּא, לְאִמָּא,
 אֲנַחְנוּ בְּנֵיךְ שְׁלֹךְ.
 זְכַרִי כִי נִשְׁבַּעְנוּ לְלַכֵּת קְדִימָה,
 הֵטִי, הֵטִי אֶזֶן לְסוּד:
 אֲנַחְנוּ רוֹצִים לְאַהֵב אוֹתְךָ, אִמָּא,
 וְיִבֶךְ וְאִתְךָ פֹּה לְחַיּוֹת.

עַל תְּכַלֵּת שְׁמִיךְ הַבִּיטִי־נָא, אִמָּא,
 פּוֹרְחִים עוֹד כְּרוֹבֵי הַחֲלוּם,
 אֵת לֹא תִאֲמִינִי אוֹתְךָ כִּי נִשְׁימָה
 מוֹלֶדֶת עֵמֶל וְשְׁלוֹם.

הָעֵת עוֹד תִּבּוֹא וְדַגְלֶךְ עוֹד נִרְימָה,
 גָּאָה יִתְנוּפֶף וְאָדָם,
 אֲנַחְנוּ נִקְרָא לָךְ אִזּוֹ: אִמָּא, הוּא אִמָּא,
 הַקִּיִּצִי, בּוֹקֵעַ כְּבָר יוֹם.

(אורלנד, מבחר כתבים, א, עמ' 257)

את מילות השיר התאים אורלנד לצלילי מנגינת ה'מרגרעטקלאך' היידי, מנגינה פופולרית למדי בתקופה ההיא, שבשנות העשרים והשלושים הותאמו לצליליה גם מילות שירו של זלמן שניאור 'מרגניות' ואחר-כך גם של שירו של לוי קיפניס 'רקפת'. לדברי אליהו הכהן, נוסח השיר למילותיו של לוי קיפניס היה הנפוץ והמקובל ביותר, ואחריו נוסח שירו של שניאור.³² שירו של אורלנד שהותאם למנגינה זו לא נודע מחוץ לחוג המצומצם של סניף ירושלים של הנוער העובד והבחרות הסוציאליסטית. אפשר שהסיבה לכך טמונה בחוסר ההתאמה בין מנגינת השיר המינורית והסנטימנטלית לרוחו ההמנונית של השיר ולתכניו האקטיביסטיים.

בנובמבר 1934 החל אורלנד את לימודיו בסטודיו של 'הבימה'. הלימודים התקיימו בשעות הערב בבית התא"י (התאטרון הארץ-ישראלי) בשדרות רוטשילד 80, ואורלנד הירושלמי היה בא לתל-אביב לאחר שהשלים יום לימודים באוניברסיטה העברית.³³ עד מהרה נוצר קשר קרוב בינו לבין מנהל הסטודיו צבי פרידלנד, שמינה אותו לעוזרו בחלק מעבודותיו.

32. אליהו הכהן בריאיון עמי, 1 באוגוסט 2001.

33. מכתב על קבלתו ללימודי משחק לסטודיו של 'הבימה' והזמנתו להתחלת הלימודים מצוי בארכיון גנזים

פרידלנד אהב את החלוצים הצעירים ולעתים תכופות ביקר בנענה, קיבוצו הראשון של הנוער העובד (ראו להלן). כביטוי לקרבתו הנפשית לחברי המשק ולמען העשרת פעילותם התרבותית הפעיל פרידלנד בנענה בהתנדבות סטודיה למשחק, שהעלתה מדי פעם בפעם הפקות מיוחדות.³⁴ אחת מהן היתה המחזה 'סורר ומורה' מאת דוד פרישמן, בראשית שנת 1935. על-פי עדותו של אורלנד, במהלך העבודה הפקיד פרידלנד בידו את להקת הקיבוץ ואת האחראיות לבימוי ההצגה, ואורלנד עבר להתגורר בנענה לחודשים מספר לשם עבודת הבימוי.³⁵ במהלך החזרות, על גג המאפייה של הקיבוץ, שוחח אורלנד עם דוד זהבי, מראשוני נענה, שנודע בתנועת הנוער העובד כולה ככישוריו המוסיקליים. זהבי, על-פי עדותו של אורלנד, נוף בו על המנגינה הבלתי-הולמת שבחר לשירו 'אנחנו שרים לך': 'לא יכולתי לשאת את העובדה', סיפר זהבי לימים, 'ששיר עבודה ארץ-ישראלי חדש יסחב על גבו מנגינה יהודית, גלותית-סנטימנטאלית, ותהי זו יפה ככל שתהי'. דוד זהבי לא הסתפק בהשמעת ביקורת כלפי אורלנד והזדרז לחבר למילות השיר מנגינה חדשה פרי עטו, שהיתה מן הראשונות שבמנגינותיו.³⁶

דוד זהבי עצמו הפיץ את השיר בין סניפי הנוער העובד. הוא נהג לנדוד מסניף לסניף וללמד את החניכים שירים חדשים, בעיקר אלה שחיברו משוררי התנועה, כמו אברהם ברוידס וזרובבל גלעד. מאחר שבימים ההם עדיין לא פעל רדיו עברי, ערבי שירה בציבור במועדוני התנועה בהנחייתם של מלחינים ומשוררים היו הדרך היעילה ביותר להפצתם של שירים חדשים.³⁷

מחנה האלף על הר הכרמל

שינוי משמעותי בהתקבלותו של השיר 'אנחנו שרים לך' בלחנו החדש של דוד זהבי התחולל בספטמבר 1935, עת התפשט כרוח תזוית ב'מחנה האלף' בהר הכרמל. מחנה זה, הגדול מסוגו בתנועת הנוער העובד מאז הקמתה, עורר התרגשות רבה בקרב מארגניו ובקרב אלף חניכיו ומדריכיו, ושני עמודים שלמים בליווי תמונות מהווי המחנה יוחדו לו בגיליון 20-21

34. ראו: נען: מאז ועד היום, עמ' 11, 12.

35. ריאיון של דוד נתיב, 15.10.1974, עמ' 15, אה"ע, המרכז לתיעוד בעל-פה, תיק 371.

36. אליהו הכהן, 'שירי הזמר של יעקב אורלנד', בתוך: יעקב אורלנד, היו לילות: שירי הזמר של יעקב אורלנד, תל-אביב 1985, עמ' 8.

37. עדות על כך ראו אצל כהן, ביתי בין נערים, עמ' 83. המחבר יליד 1894 מהכפר סלובודקה היה פעיל במסגרת 'החלוץ' בליטא. למן עלייתו ארצה באמצע שנות העשרים הקדיש את חייו לפעילות חינוכית בקרב הנערים העובדים. היה איש הקשר בין תנועת הנוער העובד והלומד לבין ההסתדרות הכללית, פעל רבות בהדרכת המנהיגים הצעירים של התנועה ועוררם לתת ביטוי לתחושותיהם ולפעלם במסגרת הביטאון של התנועה במעלה, שראה אור בעריכתו.

של במעלה.³⁸ באותו גיליון נדפסה גם מגילת המחנה, המופנית אל חברי הנוער העובד והבחרות הסוציאליסטית, ובה נאמר בין השאר: 'מעל ראש הכרמל נשלח את דברינו לכל הנוער הסוציאליסטי: קומו, אחים, בני העמל והעוני, ונרים את דגל הסוציאליזם המשחרר, נשכין אחווה ושלוש בקרב תנועת הפועלים'. המחנה נערך במלאות עשור לתנועה והיה מוקד עלייה לרגל לאנשי ציבור ולמבקרים רבים מפועלי חיפה ומהקיבוצים. ההתרגשות הכללית נבעה בעיקר מיכולתה של התנועה הצעירה לעמוד בהצלחה באתגר הארגוני הגדול שהציבה הפקתו של המחנה. 'את הסיסמה "מחנה של אלף נוער" קיבלנו כולנו כמשאלה יפה', כתב דוד כהן, 'לא יכולנו לשער שעוד במחנה זה נגיע למספר של אלף'.³⁹ בוגרים רבים תיעדו את רשמיהם מאותו המחנה: 'זה אחר זה יצעדו, בני השכבה הצעירה, הבינונית, המתבגרת, וכמאסף – עשרות חברי הבחרות הסוציאליסטית, כולם לבושי כחול'.⁴⁰ ומשתתף אחר כתב: 'אלה שבאו נוכחו, כי גדל הנוער העובד ויעצם במאוד. היה ביטוי של עזו. והיתה הפגנת כוח של דור שני, שגדל בחיקה של התנועה. רק הנוער העובד עם כוחו השורשי באדמה הזאת, יכול להקים מחנה כזה. שום נוער אחר בארץ לא יעשה כזאת'.⁴¹

בין החברים הבוגרים יותר שפעלו בארגון המחנה היו האחים אפרים ואהרון קצ'לסקי, משה ברעם ואורלנד עצמו, כולם פעילים בולטים בבחרות הסוציאליסטית. על הקשר המיוחד שנרקם במחנה האלף בין צעירי הנוער העובד לחברי הבחרות הסוציאליסטית כתב דוד כהן תחת הכותרת 'האח הבוגר': 'שלושה ימים היו אתנו חברי הבחרות הסוציאליסטית. היתה הרגשה במחנה כי אחים בוגרים מקיפים את המחנה ומשרים עלינו מצב רוח רציני. בשעת מסדר היתה התמונה שלמה: הצעירים, המתבגרים והבוגרים'.⁴²

במסגרת פעילותו במחנה לימד אורלנד את החניכים את שירו 'אנחנו שרים לך' בלחנו החדש של דוד זהבי. סייע לו זהבי עצמו, שנכח במחנה כאחד מחבריה הבולטים של נענה. השניים לימדו את נוסח השיר כפי שנכתב במקורו, על חמשת בתיו. יצוין כי לבית החמישי של השיר הלחין זהבי מנגינה מיוחדת, אולי עקב היותו בית בלתי-זוגי, שאיננו נתון בדיאלוג מוסיקלי עם בית שירי אחר, ואולי כדי להדגיש את תכניו, כפי שביקש זאת גם אורלנד עצמו. עם השנים נשא השיר חיים משל עצמו, ומשירונים שראו אור בשנות השלושים

38. את עיקרי הדברים כתב דוד כהן תחת השם אורי. הדברים נדפסו ללא שינוי בספרו חסד נעורים, עמ' 134-137.

39. שם, עמ' 134.

40. דוד אשכול (ערך וליקט), הנוער העובד: קובץ, תל-אביב תש"י, עמ' 258.

41. התרשמויות מ'מחנה האלף' ראו: 'ששת ימי מחנה האלף', וכן 'הציץ ונפגע', שם, עמ' 255-259. ההתרגשות הגדולה מהצלחת המחנה נבעה בין השאר מכך שבמחנה הראשון של תנועת הנוער העובד שנערך שנתיים לפני כן, בסוכות תרצ"ג, ביער הרצל בבן שמן, השתתפו 500 חניכים, ואילו במחנה זה, כמשתמע משמו, השתתפו 1000 חניכים. ראו את תיאורו של אורי (דוד כהן), 'מחנה האלף על הר הכרמל', במעלה, 20-21 (1935), עמ' 10.

42. דוד כהן, שם. דבריו על חברי הבחרות הסוציאליסטית לא נכללו בפרק על מחנה האלף בספרו חסד נעורים.

והארבעים ומביצועיהן של מקהלות הפועלים אפשר ללמוד כי השיר נפוץ רק בארבעה בתים, כלומר בלי הבית החמישי שהבליט את מקומו של הדגל האדום. רק בשירון נדיר, שנדפס בתרצ"ח בחדרה, נדפס השיר המלא – עם הבית החמישי.⁴³

אפשר כי בשל מנגינתו המורכבת, הכוללת שני מעגלי לחן, התקבל השיר בקרב חברי התנועה בנוסחו ה'מקוצר', ואפשר כי ציבור המזמרים דילגו על הבית החמישי עקב תוכנו המתריס, ואולי כהמשך לאותו ויכוח מימיו של ברל כצנלסון על הדגל האדום והדגל הכחול-לבן. כך או כך, במחנה האלף הפך שירו של אורלנד בלחנו של זהבי לאחד משרייה הבולטים והייצוגיים של תנועת הנוער העובד בתקופה ההיא, והדיו נשמעו גם שנים רבות אחר-כך.

בערב הסיום של מחנה האלף העלו אורלנד וחברי הסטודיו של נענה קטעים מתוך המחזה 'סורר ומורה' לפרישמן, באמפיתאטרון שבחיפה. הופעה זו חתמה מסכת של מופעים ומסיבות שנערכו בכל ערב מששת ימי המחנה, מקצתם בביצוע שחקנים מקצועיים ('אהל', למשל, העלה את 'הדייגים') ומקצתם בביצוע שחקנים חובבים מעין חרוד, מתל-אביב וממקומות אחרים.⁴⁴ מעדויותיהם של משתתפי המחנה עולה כי הופעתם של חברי נענה זכתה להצלחה מסחררת בקרב קהל הצופים ולתהודה רבה גם מחוץ למחנה:⁴⁵ 'הד חזק הגיע מהצגת נענה ("סורר ומורה") באמפיתאטרון בחיפה', כתב בהתרגשות אחד ממשתתפי המחנה, 'המסיבות הללו מוכיחות בעליל מה ערכה ומה חובתה של עבודת הכנה רצינית בכל מקום ומקום לפגישה התנועתית הרחבה, וכיצד הנוער העובד יכול להיות לנושא לכל פעולה אמנותית בארץ. וראוי לציין את העבודה בהכנת ההצגות והמסיבות של צבי מן "האהל", צבי פרידלנד מן "הבימה" ויהודה מיגור'.⁴⁶ גם בכרוניקת האירועים של נענה לספטמבר 1935 נרשם: 'הקבוצה הדרמטית מציגה בהצלחה רבה בפני "מחנה האלף" של הנוער-העובד וציבור פועלי חיפה את המחזה "סורר ומורה" של פרישמן, שהוכן בהדרכת צבי פרידלנד מ"הבימה" ועוזרו אורלנד'.⁴⁷

שירי הביכורים של אורלנד במעלה ובדבר

כחבר פעיל בנוער העובד ובבחרות הסוציאליסטית טבעי היה שאורלנד ידפיס את שירי ביכוריו בביטאון של התנועה, במעלה, ובעיתונה של תנועת העבודה, דבר. למן גליונו

43. על גלגולו של השיר בלחנו של דוד זהבי ראו את הערותיו של אליהו הכהן, 'שירי הזמר של יעקב אורלנד' (לעיל הערה 36), עמ' 8.

44. כהן, חסד נעורים, עמ' 136.

45. עדות נוספת על הצלחת המחזה מופיעה אצל כהן, שם.

46. בתוך: אשכול (עורך), הנוער העובד, עמ' 256.

47. נען: מאז ועד היום, עמ' 12.

הראשון, שהופיע ב־1 במאי 1926, יוחד במעלה לביטוי ענייניה הפנימיים של התנועה ולדיווח על הנעשה בסניפיה, אך באותה עת הוא שימש גם במה להחלפת דעות בנושאים שהעסיקו את חברי התנועה, כגון שאלות הציונות, תנועת הפועלים הבין־לאומית, תנועת הנוער, ענייני מדע, ספרות שירה וכיו"ב. דוד כהן, שנודע בכינויו 'האבא של הנוער העובד', היה הדמות הדומיננטית מאחורי הוצאתו לאור הרציפה של במעלה על אף הנטל הכספי שתבעה הפקתו הקבועה. כהן כתב רבים ממאמרי המערכת (רובם בשמות בדויים שונים, דוגמת שמות ילדיו, שמואל, אורי ורחל), עודד את הנערים העובדים לתת ביטוי לתחושות ולהתנסויות שחוו ולפרסמן, ובאותה עת השקיע מאמצים רבים בנסיונותיו לגייס משוררים וסופרים מוכרים לפרסם בעיתון מפרי עטם, ובשל אילוצי התקציב עשה זאת על־פירוב ללא שכר סופרים.⁴⁸ נענו לכך יוצרים לא מעטים, כמו אורי צבי גרינברג, יעקב פייכמן ואלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר), וכן אברהם ברוידס שעשה או את ראשית צעדיו בשירה.⁴⁹ בסוף שנות העשרים מונה משה בן־אלול לעורך העיתון ובמעלה עבר שינויי ארגון ועריכה. בפברואר 1931 החל במעלה להידפס בפורמט גדול ולהופיע בקביעות כדו־שבועון. מדורו הספרותי הופקד בידי זרובבל גלעד, איש עין חרוד.

בספטמבר 1933 הדפיס אורלנד את שירו הראשון "מגדל שְרִירִים" (הנזכר לעיל בספרו סמטת החבשים).⁵⁰ במרכז שני בתיו של השיר עומד דימוי גופו החזק והיצוק של הדובר השירי למגדל בבל. דימוי זה משקף יחס של הערצה לאדם העמל וביטוי לשאיפתו של הדור לכונן עולם ולבנותו ביגיע כפיים. להלן הבית השני:

מִיָּזַע גּוֹי, חָם הוּא וְקוֹדֶחַ,
 חָזוּי נִשְׂא וְשָׂח, פּוֹעֵם לְבִי בְּלִי דָי,
 אֶךְ דְּמֵי אָדָם, לוֹהֵט הוּא וְרוֹתֶחַ,
 רֹאשֵׁי זְקוּף גָּאָה וְאֵיתָנִים שְׂרִירֵי.
 כְּתַפִּי פּוֹרְקוֹת הָעֵל, עֵינֵי יוֹקְדוֹת רְצוֹן
 מִשִּׁירוֹת לְאֶפֶק וְגוֹמְאוֹת מְרַחֵב,
 יָדֵי לְשׁוֹת בְּסֻלֶּעַ, רְגְלֵי הוֹרְסוֹת בְּהָר,
 בְּטוֹן־תֵּבֵל אֶכְיָנָה לְכַנְּנֵן עוֹלָם.
 בְּנִנֵּן עַד לֵב שְׁמַיִם, מְגִדֵּל שֶׁל שְׂרִירִים.
 אֵינִי כּוֹפֵף כָּל בְּרֵךְ – אֲנִי מִשִּׁיר קוֹמָה,
 אֲשַׁלַּח זְרוּעֵי אֵל עַל, לְחַבֵּק שְׁחָקִים,
 הַמְּנוֹן שְׂרִירִים אֲסַעֲרָה בְּעוֹז וּבְרָמָה
 יַחֲי מְגִדֵּל הַכַּחַח, מְעוֹז הָעֲנָקִים.

48. על מעורבותו של דוד כהן בביסוסו של במעלה ראו בספרו ביתי בין נערים, עמ' 98-105.

49. על שיריו של ברוידס שנדפסו במעלה ראו בהרחבה בספרו של אבידב ליפסקר, לעמל יולד, עמ'

61-67.

50. יעקב אורלנד, 'מגדל שרירים', במעלה, 17-18 (20.9.1933), עמ' 7.

בסגידה הכמעט פולחנית לגוף האנושי ובדרך האדרת עוצמתו הפיזית ניכרות בבירור עקבות השפעתו של אברהם שלונסקי משנות העשרים, בעיקר במחזורי השירים 'עמל' ו'זרעאל' (תרפ"ג-תרפ"ד), שבמרכזם ביטויי הערצה לאדם העמל והכתרתו כתחליף לבורא. גם דימוי הגוף למגדל הבנוי לתלפיות כבניין עד לב שמים דומה מאוד לעיצובו בפואמה 'גלגול' של שלונסקי, ומהדהדים בו טורי השיר: 'מגדל הנשגב יקרא לו, מגדל כל-יכול. / ופה-פה, באמצע העולם יתנוסס, / וקומה על קומה ונעלה על נעלה - / עד סוף כל הדורות. / שפת היא מלועק, ונשגב קרוב לבוא. / איש לעמליו, הבוראים - / כי רבה התכונה'.⁵¹

בעקבות שיר זה פרסם אורלנד בממעלה עוד שבעה שירים: 'שקיעה', 8 (15.4.1934); 'ראה איכה היה דברך, הנביא', 13 (29.6.1934); 'למשחיתי צלם אלוהים', 7 (30.4.1936); 'בנות נענה', 7 (29.9.1936); 'אני עוד רוצה להיות כמותך נערי', 9 (15.5.1938); 'שיר הילדים במזור', 3 (10.2.1939); 'שיר לעמק', 19 (10.11.1940). שני השירים הראשונים פורסמו בטרם נסע לאנגליה ללימודי הדרמה באקדמיה המלכותית של לונדון; שלושה שירים הוא שלח למערכת במעלה ממקום שבתו בלונדון, ושלושה שירים נוספים נדפסו לאחר שובו ארצה.

במקביל לשירים שהדפיס בממעלה בשנות השלושים פנה אורלנד גם למערכת דבר להדפסת ביכורי שיריו. העמל, הדגל האדום והעבודה העברית שבים ומופיעים גם ב'משמרת מזמור שיר', שיר בן שלושה בתים שהקדיש 'לאסירי העמל העברי'.⁵² הפתוס שנכתב בו השיר ולשונו המוגבהת משווים לו, בייחוד בבית השני והשלישי, טון לוחמני ובלתי-מתפשר ורטוריקה המנונית. השיר מתקבל כעין שיר לכת, שתכליתו לעודד את היוצאים למאבק:

היום הזה את שתי ידי ואת אוני אני משביע:
עמד באש דרוכי קרבות ואמיצי גורל,
היום הזה באלף פה, בים קולות אני משמיע:
אל תדמה, אל תדם, אתה, משמר עמל.

עוד נשגיא שירים, מולדת, עוד יגאה בך שיר המלאכת
והציף את רגביך על אפו של שר הריב,
עוד יש יום אדם מיגע, בו יבוש בנו הנכד
בהיסטוריה המלכלכת של סבו - אבי אביו.

בחתמתו של השיר נרשם: 'חיפה, ימי "משמרת בורובסקי"'. מעיון בעיתונות התקופה מתברר שבימים ההם סער היישוב כולו בשל פרשת בית בורובסקי, שנבנה ברחוב מעלה

51. אברהם שלונסקי, 'גלגול' (ההדירה: חגית הלפרין), בתוך: עוזי שביט (עורך), ספר שלונסקי, ב, מחקרים על אברהם שלונסקי ויצירתו, אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ח, עמ' 16.

52. יעקב אורלנד, 'למשמרת מזמור שיר...', דבר, 8.9.1934.

השחרור בחיפה, וכמעט מדי יום ביומו נתפרסמו ידיעות בדבר הקשורות לפרשה הזאת.⁵³ בורובסקי עצמו, יהודי עשיר שהתגורר בוורשה, הפקיד את מלאכת הבנייה בידיו של קבלן ערבי, וזה העסיק פועלים ערבים בשל שכרם הנמוך. עניין זה הסעיר את ציבור הפועלים היהודים, ובייחוד את אלה שנאבקו למען עבודה עברית, ובהנהגתו של אבא חושי הם הציבו משמרות מחאה ליד הבניין ולא אפשרו את המשך בנייתו. המשטרה הבריטית אסרה את חברי המשמרת, מקצתם נשפטו לעבודת פרך ומקצתם למאסר ממושך. הרוחות ביישוב סערו לנוכח גור הדני: 'כל חיפה היהודית עומדת כאיש אחד לימין הלוחמים והנאסרים, זעקו כותרות העיתונים, 'אספת פועלים עצומה מפגינה את לכוד המחנה להגנת העבודה העברית'.⁵⁴ הוחלט להציב משמרות מחאה במקום המשמרת שנאסרה, ובמשך שבועות מספר, כבמשחק חתול ועכבר, אסרה המשטרה את חברי משמרות המחאה ובמקומן באו משמרות חדשות. לחברי הנוער העובד והבחרות הסוציאליסטית היה תפקיד מפתח באיושן של אותן משמרות, על-פי החלטת הנהגת התנועה. אורלנד עצמו, על-פי עדותו, נמנה עם חברי אחת המשמרות מטעמה של הבחרות הסוציאליסטית,⁵⁵ ובעקבות השתתפותו במשמרת שלח את שירו למערכת דבר. בסופו של אותו החודש, בסוכות תרצ"ה, הגג הנוער העובד עשור להיווסדו. אורלנד הגיש לתנועה שי משלו, שיר שנדפס בדבר.⁵⁶ גם בשיר זה מופיעים מוטיבים המוכרים משירי העמל הקודמים של המשורר: נס האדם, אש לזהבת, עולם חדש שהדוברים חותרים להקים במוידיהם. בדומה להופעתה של אמא-מולדת בשיר הזמר הראשון (המילה 'אמא' הופיעה בו שבע פעמים) מופיעה בשיר זה אמא-שמש, צירוף שגם ממנו מהדהדת זיקה אפשרית לאמא-רוסיה: 'אני אומר: אף הבל, שוא, כי שבעתים נהדרת / היא השמש שתזרח עוד בעולם אשר נקים. // תוף לילות חשכה סבוגו, אמא-שמש, אל זבוליה / לפידים של פדות בוקעת עוד נשא באישונים'. בבית השני נותן אורלנד ביטוי מפורש לזיקת הקשר הנפשית בינו לבין תנועת הנוער העובד ומציגה כאקלים התרבותי שמתוכו התגבשה תודעתו היוצרת:

למרגלות פלחן אשכם הגדולה אני כורע
ונושק ברטט קדש את עפר מזבחכם,
אני שותה במלא הלוע מיינכם המפעפע
שהדליק בי את הזמר הבוקע אליכם...

53. ידיעות אלה פורסמו בהבלטה, על-פי-רוב בעמוד השער של דבר: 'על משמר העבודה העברית בחיפה', דבר, 27.8.1934; 'במערכה על משמר העבודה העברית', דבר, 28.8.1934; 'הענשים לא יחלישו, אלא יגבירו את כוח הנלחמים על עבודה עברית במשק עברי', דבר, 30.8.1934; 'במערכות ההגנה על העבודה העברית', דבר, 2.9.1934, וכיו"ב.

54. דבר, 2.9.1934, עמ' 1.

55. ריאיון של דוד נתיב, 15.10.1974, עמ' 12, אה"ע, המרכז לתיעוד בעל-פה, תיק 371.

56. יעקב אורלנד, 'לנער העובד! - לחג העשור', דבר, מוצאי חג סוכות (מהדורה מיוחדת), 24.9.1934.

תהליך הגומלין המצטייר כאן, ולפיו המוקד שממנו נשאבים מקורות שירתו של המשורר הוא גם מושא הזמר שהוא יוצר ואשר אליו הוא גם מכוון, מוליך לשינוי בלשונו של השיר: אם בשני הבתים הראשונים פונה הדובר אל נמעניו בגוף שני נוכח (בְּלִבְכֶם, אֶשְׁכֶם, מִזְבְּחֶכֶם, מִיַּיִנְכֶם, אֲלֵיכֶם), ומבחינה לשונית משקפת בחירה זו הפרדה מסוימת בינו לבין נמעניו, בבית השלישי והרביעי, לאחר תהליך הגומלין שתואר, משתנה דרך הפנייה והגוף השני מתחלף בגוף ראשון מדברים, לשון המאחדת וממוזגת את המשורר עם קהל נמעניו (נְקִים, סְבוּנוּ, נִשְׂא, כְּפִינוּ). סיומו של השיר, 'זֶה הַיּוֹם בְּהַמָּלְא לָנוּ עֶשֶׂר שָׁנִים', מדגיש קיומה של זהות מוחלטת בין המשורר לבין התנועה: חגה הוא חגו, ושאיפותיה האידיאולוגיות – שאיפותיו.

'היצירה הגדולה על הנוער העובד'

ביוני 1936, בהיות אורלנד שקוע בלימודי הדרמה באקדמיה המלכותית בלונדון, הגיע אליו מכתב מהארץ: '[...] ואתה, תמציא לי מיד היצירה הגדולה על הנוער העובד. מחכים לזה בתל-אביב, בחיפה וגם בירושלים. עשה זאת מיד. שלך, ד. כהן'.⁵⁷ שולח המכתב היה אפוא דוד כהן, 'האבא של הנוער העובד', שכאמור למן ימיו הראשונים בארץ (1925) היה לדמות דומיננטית בחייהם של הנערים העובדים, שדאגה לתנאי העסקתם ועשתה את תנועת הנוער העובד תחליף בית לרבים מחבריה. כהן שקד על ארגון של מסגרות חינוכיות ולימודיות לנערים, וקנה לו שם באגדות שנהג לספר.

פנייתו של כהן לאורלנד לכתוב את 'היצירה הגדולה על הנוער העובד' הסתמכה על היכרותם המוקדמת מתקופת פעילותו כמדריך בסניף הירושלמי של התנועה, ומהשירים המוקדמים שפרסם בממעלה. בינתיים נודעו ברבים גם שירי הזמר 'רב הלילה', 'הורה טוב' ('סובבנו') ו'ניע נוע', שביססו את שמו של אורלנד כאחד ממשורריה המוכרים של התנועה. מסתמן כי ציפייתו של כהן לכתובת 'היצירה הגדולה על הנוער העובד' היתה קשורה להכנות המוקדמות שנערכו בתנועה ובבטאונה במעלה לקראת חגיגת העשור של 'נענה', קבוצת הנוער העובד הראשונה, שמונים את ראשיתה מסוכות תרפ"ז. זה היה סופו של פרק הזמן, בין 1925 ל-1927, שבו החלו להתארגן חבורות נערים מסניפי הנוער העובד שחיפשו עבודה בערים ובמושבות ובאותה עת ביקשו לתת ביטוי לשאיפותיהם הסוציאליסטיות והחלוציות. פלוגות אלה נאחזו ברחובות, בראשון-לציון, בבאר-יעקב, בפתח-תקווה ובמשקי עמק יזרעאל, וחבריהן היו התשתית להקמתה של נענה.⁵⁸ לאחר כמה שנות התגבשות בגבעת ברנר וברחובות הוקמה בשנת 1931 על-ידי הכפר הערבי נענה נקודת התיישבות עצמית, משק קיבוצי ראשון לנוער העובד. עד מהרה היתה הקבוצה, שהחלה את דרכה בלי תנועה התיישבותית מאחוריה ובלא מוסדות מיישבים, למרכז הרעיוני של תנועת הנוער העובד,

57. אוניברסיטת בראילן, ארכיון יעקב אורלנד, 543/1, מתוארך מ-1936.28.8.

58. נען: מאז ועד היום, עמ' 3.

מקור מרכזי של כוחות הדרכה והנהגה ודגם מופת להתארגנות בני נוער להכשרה בקיבוצים.⁵⁹ לקראת חג העשור לקבוצה נבחרה ועדת שמות למציאת שם עברי חלופי לנענה. השמות שהועמדו לבחירת החברים היו: אחדות העבודה, נעמה ונען, ובקבוצה ניטש מאבק מר על הבחירה.⁶⁰ רוב החברים בחרו בשם נען, ואילו ועדת השמות הכריעה לטובת השם נעמה, שם היישוב ההיסטורי. בסופו של דבר נתקבל השם נען על דעת רוב החברים, אם כי בתודעת הציבור נחזק השם נענה לשנים רבות.

במכתבו של כהן לאורלנד לא הוזכר במפורש שמה של נענה, אך דומה כי אורלנד הבין בדיוק במה מדובר. קרוב לוודאי שכהן ידע גם על היכרותו המוקדמת של אורלנד עם חברי נענה כאשר הפיק עם הסטודיו למשחק את 'סורר ומורה' כשנה לפני כן.

בסוף ספטמבר 1936 ראה אור גיליון חגיגי ומיוחד של במעלה בסימן עשר שנים לנענה. בראש עמוד השער נדפסה הכותרת: 'ברכת התנועה לנענה: היי לאלפי רבבה!' ומתחתה מאמרים חגיגיים בשבחה של נענה כדגם מופת לדרך חיים חדשה לצעירי הנוער העובד. בגיליון עצמו הובאו רשמיהם של חברי הקבוצה ותיאורים של הקבוצה מאז הקמתה, ובמרכז הגיליון נדפס שירו של אורלנד, 'בנות נענה' על פני עמוד שלם.⁶¹ השיר נכתב במתכונת מובהקת של אידיליה, המציגה לפני הקורא יצירה שירית אפית, המתארת בחן, בשלווה, בפרישה שירית רחבה ובהומור תמונת חיים פשוטה וטבעית מחיי הקיבוץ בימים של חורף בוצי ושטוף גשם. השלווה מופרת בדמותה הנשית והצחקנית

59. בנימין חכלילי, 'הנוער העובד - תנועת הנוער הגדולה', בתוך: מרדכי נאור (עורך), תנועות הנוער 1920-1960 (עידן, 13), ירושלים תשמ"ט, עמ' 41. המחבר נמנה עם החברים הבולטים של נענה.
 60. תיאור משעשע ואתונטי משנת 1936 של 'מלחמת השמות' מופיע בקובץ אדמה נענית, נען: פרקי חיים (1930-1980) (איסוף, עיבוד ועריכה עירית שטיינגול, שלומית מוסינזון), נען 1980, עמ' 101-106.
 61. 'יעקב אורלנד, 'בנות נענה', במעלה, 17 (29.9.1936), עמ' 7.

של שושנקה, הפורצת במחול נלהב ואקסטטי ובעקבותיה חברי המשק כולו. שושנקה מסמלת את ייחודן של בנות נענה, שאותן מבקש אורלנד לצייר כהשתקפות של נופי ההתיישבות הארץ-ישראלית החדשה: 'פִּזְאָת הַיָּא שׁוֹשְׁנָקָה שְׁלָנוּ. כְּמוֹה טוֹבוֹת הֵן כְּלָן / מִי יוֹתֵר מִי חֶסֶר בְּמַעַט, בְּחוֹרוֹת חֲסוֹנוֹת וְאַמִּיצוֹת, נִסְגְּלוֹת לְעַמֶּל וּפּוֹרְחוֹת. / לֹא בְּכִי קְרוֹיּוֹת "בְּנוֹת נַעֲנָה" -'. בסיומו של השיר, בנוסח שנדפס בבמעלה, אורלנד מלביש את היסוד הדרמטי שבדמותה של שושנקה בלבוש מיתיקדמוני, הנקשר לאפיונים ארכיטיפיים של אמהות האומה:

אַשְׁרֵי, שְׁרָאִיתִיךְ לְאַחַרְוֹנָה, אֲמִזוֹנָה עֲבָרִית רֵאשׁוֹנָה,
שְׁקָרָן לִי עֵזָךְ הַמְחַדֵּשׁ מִתְּפֹאֶרֶת יָמִים רְחוֹקִים,
שֶׁהוֹפְעֵת לִי מִמְשַׁקֵּעַ בְּכָל גּוֹי פְּשֻׁטוֹתְךָ הַגְּדוֹלָה
לְהִיּוֹת פֹּה כְּתַפְת־אָחוֹת לְצוֹקֵי־הַמְּכֹאֹב הָעֲבָרִים.

בשולי שירו של אורלנד נרשם: 'פרק מהאידיליה "נענה", העומדת להופיע בקרוב'. כשנתיים אחר-כך הופיע ספרו הראשון של אורלנד אילן ברוח (גזית, תל-אביב תרצ"ט). בסוף הספר כלל אורלנד אידיליה רחבת יריעה, המשתרעת על פני 24 עמודים, שכותרתה 'שירת נען', ובחלקה האחרון מופיעים טורי השיר שנדפסו בבמעלה תחת הכותרת 'בנות נענה', בעיבוד מסוים שעשה אורלנד. הטקסט שזור במקומות, אנקדוטות, אירועים ודמויות מהווי הקיבוץ: מגדל המים (עד), צריף חדר האוכל המתואר לפרטיו (עו-עט), עמוד המודעות (פ-פב), חזרתו של שמריה משליחותו בארצות ליטא ופולין (פג),⁶² הולדת נמרוד לאיזי ולרות,⁶³ קידוח באר המים שלא עלה יפה (פד-פה)⁶⁴ וכיו"ב. נראה שאורלנד השתמש בחומרי מציאות ששאב בפרק הזמן ששהה בנענה לצורך בימוי ההצגה 'סורר ומורה'. כבר בסיום שנות השלושים מסתמנים ניצניה של אותה טכניקה שתאפיין את כתיבתו המאוחרת: איסוף שקדני של חומרים קונקרטיים כתשתית מרכזית להבנייתה מחדש של תמונת המציאות ההיסטורית. בסתיו תשכ"ז פורסם בשדמות (תל יוסף), תחת הכותרת 'בוגד?', מאמר של גיורא מוסינזון, חבר נען. המאמר נפתח בציטוט השיר 'באתי בלילה' מאת יעקב אורלנד.⁶⁵ לאחר ציטוט השיר כותב מוסינזון: 'בקוראי שורות אלה עלתה בי פתע דמותו של בן שעזב. מתי נפגשנו לאחרונה?'. בהמשך מנהל הכותב דיאלוג עם שירו של אורלנד ומציגו כמטפורה

62. בכרוניקה של הקיבוץ מוזכרת חזרתו של שמריה גוטמן משליחות בליטא ובפולין בפברואר 1936. ראו: נען: מאז ועד היום, עמ' 13.

63. כאן שינה אורלנד את העובדות ההיסטוריות לצרכיו הפואטיים. בכרוניקה של הקיבוץ צוין כי ב-10 ביולי 1935 נולד יובל לרות ולאיזי אנוך. נען: מאז ועד היום, עמ' 11.

64. בכרוניקה של הקיבוץ נכתב, בציון התאריך נובמבר 1935: 'לאחר שאיבת האכוב בקידוח הראשון הוחל בקידוח השני, שם, עמ' 12.

65. יעקב אורלנד, 'באתי בלילה', שירים מארץ עזן, תל-אביב 1963, עמ' 66-67.

לבן עוזב קיבוץ. בשירו של אורלנד נכתב: 'לא מִכָּאן אָנִי / רַק רָגַע עֲצַר פֶּה הַמָּסַע וּכְבֹר
הוא זֶו / שִׁנִּית לְדֶרֶךְ. / אֵל תְּשֻׁמְחוּ עָמִי / וְאֵל תִּבְכּוּ עָלַי / וְאֵל תִּחַבּוּ לִי, ואילו מוסינזון,
בסיום המאמר, כמו משיב לו: 'אני רק הרהרתי כל זאת. אליו לא נגשתי, ידו לא לחצתי
ואפשר שלא היה שם כלל. ורק מאוד רציתי שיהיה. דווקא הוא. ביום חגנו.'⁶⁶

66. אוניברסיטת בר־אילן, ארכיון יעקב אורלנד, 89/6.